

ONTOLÓGIA PROSTREDIA – ZÁKLAD ENVIRONMENTÁLNEJ ETIKY

JÁN URBÁNEK, Geografický ústav SAV, Bratislava

URBÁNEK, J.: The Ontology of Environment as the Foundation of Environmental Ethics.

FILOZOFIA 51, 1996, No 2, p. 145

The place of man is ambivalent. It is the place of an epiphenomenon in the global environment and the place of a hegemon in the local one. Since the end of the Middle Ages man has not been accepting this ambivalent location any more. He regards himself as an unlimited, global hegemon. At the end of the XXth century this environmental attitude turned an environmental act. The modern economy and technology evoke deep transformations of global environment. Due to this global movement the man is pushed to the periphery. His fortune as an epiphenomenon – this is the result of his incorrect environmental attitude.

Prostredie nie je žiadna matéria, žiadna látka. *Prostredie je vzťah*. Je to asymetrický vzťah domu a jeho obyvateľa, vzťah obklopujúceho a obklopeného. Tento vzťah sa podobá logickému vzťahu inklúzie. No je tu jeden dôležitý rozdiel. Logická inklúzia nie je časopriestorovou inklúziou. Inklúzia dom – obyvateľ je naproti tomu predovšetkým inklúziou časopriestorových útvarov.

Kardinál Ratzinger povedal o reči, že prichádza z diaľky ([10], 169). Je to diaľka, ktorá má časopriestorové dimenzie. Reč sa rozkladá v priestore určitého etnika a vynára sa z jeho ďalekej minulosti, kdesi až spoza horizontu pamäti. *Prostredie prichádza tiež z diaľky*, ale z diaľky oveľa väčšej. Vynára sa z väčšej diaľky než kam siahajú lokálne či regionálne hranice. Vynára sa dokonca až kdesi spoza globálneho horizontu. Vynára sa z dávnej minulosti, dokonca z minulosti dávno pred rečou, dávno pred životom, až spoza hmľistých počiatkov anorganického bytia.

Človek je obklopený prostredím ako svojím domovom. Je od neho existenčne závislý. Participuje na jeho bytí a stávaní sa. Participuje však na bytí prostredia ako jeho najmladší obyvateľ. Preto prostredie k nemu prichádza z diaľky, ako už sformovaná, hotová štruktúra. Prichádza k nemu z dávnej minulosti, ale anticipuje i ďalekú budúcnosť. Vzťahuje sa nielen na veľké priestory, ale preniká aj do prachu detailov. Ak sa pýtame na etickú dimenziu vzťahu človek-prostredie, tak sa musíme pýtať na ontológiu prostredia, ako prostredie jestvuje, ako sa stáva, či úplne determinuje ľudské bytie, alebo mu ponecháva určitú autonómiu, slobodu. Environmentálna etika by mala byť v prvom rade ontologizovaná.

M. Foucault sa v úvode svojej knihy *Slová a veci* [6] zamýšľa nad istou čínskou klasifikáciou zvierat, ktorá delí zvieratá na: a) patriace cisárovi, b) zabalzamované, c) zdomácnené, d) prasiatka, atď. atď. „Sám výpočet, ktorý ich zráža dohromady, môže vyvolať úžas“ ([6], 12). Takto reaguje M. Foucault na čudnú klasifikáciu a uzatvára, že toto čudné stretnutie sa môže udiť iba v ne-mieste reči. Heterogenita prostredia, ktoré nás obklopuje, je však oveľa väčšia než heterogenita spomínanej klasifikácie. Nachádza sa v ňom široké spektrum anorganických javov (horniny, vzduch, voda, pôda, povrchové tvary), spektrum organických javov (živočíchy, rastliny) a napokon ľudia spolu s dielami, ktoré vytvorili. Úžas vyvoláva fakt, že tak odlišné veci sa nezrážajú dohromady v ne-mieste reči, ale v konkrétnom priestore, že ich dohromady nezráža iba výpočet, ale určité *kompozíčné princípy*. Základnú kompozíciu prostredia, vzťah obklopenosti možno vidieť. Je to vzťah medzi obzorom v diaľke a lokalitou, na ktorej stojí pozorovateľ. Je to vzťah medzi horizontom, kde vidieť styk globálnych statických sfér zeme, vzduchu, vody, a lokalitou, kde vidieť rôzne efemérne detaily [12]. Za touto časopriestorovou inklúziou sa môžu skrývať dva vzťahy. Lokalita môže byť pohltená veľkými štruktúrami, alebo môže v rámci nich byť autonómnou enklávou, refúgiom.

Kompozícia prostredia je hierarchicky diferencovaná. Iná je na globálnej, iná na lokálnej úrovni. V *globálnom priestore* sa „zrážajú dohromady“ veľké útvary – sféry. Sú to litosféra, atmosféra, hydrosféra, pedosféra, biosféry a antroposféra. Globálny priestor je priestorom dlhodobých „geologických“ trendov. Sféry sú rigidné útvary, ich zmeny sú pomalé, ale majú vysoký stupeň zotrvačnosti. Tento priestor má veľké konzervačné schopnosti, veľkú pamäť. Globálny priestor je diferencovaný asymetrickými vzťahmi. Anorganické sféry sú staršie ako biosféra a táto je staršia ako antroposféra. Mladšie vrstvy sa postupne nakladali na staršie. Takto sa formovala dôležitá *existenčná závislosť* medzi sférami. Existenčne najsilnejšie sú najstaršie, anorganické sféry. Existenčne najslabšia je najmladšia antroposféra. Znamená to, že anorganické vrstvy jestvovali a aj môžu jestvovať bez biosféry i bez antroposféry. Opačne to však neplatí. Antroposféra nikdy nejestvovala a nikdy ani nemôže jestvovať bez biosféry a anorganických sfér. Existenčná závislosť sa zreteľne manifestuje v pohybe sfér.

Zmeny starších, existenčne silnejších sfér sú pre mladšie, existenčne slabšie sféry imperatívom. Mladšia sféra nutne reaguje pohybom. Jestvujú dve základné formy reakcie, dve formy existenčnej závislosti. Existenčná závislosť môže mať formu *existenčnej hrozby* a napokon zániku. Ak mladšia sféra je príliš rigidná, ak nestačí reagovať na zmeny v staršej sfére, tak zaniká. Táto forma existenčnej závislosti má iba tento následok – zánik. Inej cesty niet, niet výnimiek. Ostávajú po nej stopy, zrúcaniny, mŕtvolky, fosílie a pod. Existenčná závislosť môže mať i formu *evolučného stimulu*. Ak je mladšia sféra dostatočne pohyblivá, flexibilná, tak sa stačí adaptovať na zmeny starších, existenčne silnejších sfér. Adaptácia samotná je nutná, je jednoznačne determinovaná existenčnou závislosťou. Forma, spôsob adaptácie však nie je už takto jednoznačne determinovaný. Mladšej sfére je ponechaná určitá autonómia, má viac možností, ako sa adaptovať na zmeny, na nové prostredie. Do imperatívu existenčnej závislosti preniká *vzťah epigenézy*, autonómie mladšej sféry voči sfére staršej. Existenčná závislosť vo forme stimulu platí pre veľké časopriestorové útvary, sféry. Do ich detailov, do menších časopriestorových útvarov

nepreniká. Jej účinnosť má určitý časopriestorový limit, nepreniká do časopriestorových útvarov, ktoré sú príliš malé. Tu môžu jestvovať akési refúgiá pre autonómiu, slobodu.

Možno načrtnúť kompozičný princíp globálneho prostredia. Prostredie je diferencované rozdielom *starší – mladší*. S touto diferenciáciou koreluje diferenciácia podľa rozdielu *rigidnejší – flexibilnejší*. Na tomto princípe globálne prostredie jestvuje a stáva sa, mladšie, flexibilnejšie sféry sa nakladajú na staršie, rigidnejšie. Ak rozdiely nekorelujú, prostredie sa deštruuje, ubúda bytia, prostredie sa zaplňa fosíliami mladších sfér. Mladšie sféry sú v kontexte globálneho prostredia *epifenoménom*. V globálnom prostredí majú pravdu klasickí deterministi, ktorí zdôrazňovali závislosť mladších sfér.

Všetky vzťahy a pohyby, ktoré sme opísali v abstraktných termínoch, sú prezentované na konkrétnych udalostiach v pleistocéne. Klimatické zmeny, striedanie ľadových a medziľadových dôb vyvolali zmeny v mladšej, existenčne slabšej biosfére. Pre rigidné druhy živočíchov a rastlín mali tieto klimatické zmeny charakter existenčnej hrozby, ktorá napokon znamenala ich zánik. Prostredie sa zaplnilo ich fosíliami. Flexibilné druhy sa adaptovali – prežili. Medzi ne patrí i človek. No antropogénzu ťažko interpretovať iba ako adaptáciu. Antropogénza obsahuje výrazný aspekt epigenetický. Autonómia malých časopriestorových útvarov sa zreteľne manifestuje v početných refúgiách osídlenými endemitmi a reliktni.

Existenčná závislosť a z nej plynúca existenčná slabosť antroposféry je neoddeliteľnou súčasťou nášho *environmentálneho vedomia*. Vieme si predstaviť, čo by pre ľudstvo znamenalo globálne oteplenie či ochladenie klímy, globálne zmeny hydrosféry či pedosféry, globálne tektonické pohyby či globálne zmeny v biosfére. Uvedomujeme si i naše v podstate pasívne postavenie voči týmto zmenám. Začíname si uvedomovať, že možno vieme niektoré z týchto zmien vyvolať, ale nevieme ich zastaviť. Toto environmentálne vedomie sa začína prejavovať v určitých *environmentálnych postojoch*.

Lokálny priestor je v globálnom obsiahnutý. Jeho kompozícia je však iná, autonómna, v mnohom opačná. Lokálny priestor je priestor dimenzií „teraz, tu“. Je to priestor bodu a okamihu. Bez pamäti a priestorových súvislostí. Má podobnú vrstvovú štruktúru ako priestor globálny. V lokálnom priestore sa na seba nevrstvia sféry, ale *fragmenty sfér*, vrstvy. Je to najstaršia anorganická vrstva (horniny, povrchové tvary, podzemné a povrchové vody, vzdušné masy, pôda), mladšia organická vrstva (ekosystémy, rastlinné, živočíšne spoločenstvá) a najmladšia antropogénna vrstva (ľudia a ich diela). Rozdiel medzi staršou a mladšou vrstvou však nie je rozdielom v stupni, rozdielom medzi menej a viac pohyblivou vrstvou. Je to rozdiel, ktorý má formu *dichotómie*, je to rozdiel medzi nepohyblivou staršou a pohyblivou mladšou vrstvou. Prírodné vrstvy, vrstva anorganická a vrstva organická, sú v rámci dimenzií „teraz, tu“ statickými útvarmi. Na tomto statickom pozadí prebieha pohyb antropogénnej vrstvy, ktorá je dostatočne pohyblivá aj v rámci dimenzií „teraz, tu“. Radikálny rozdiel medzi staršou nepohyblivou a mladšou pohyblivou vrstvou je predpokladom pre *dokonalú epigenézu mladšej vrstvy*. Je to kompozičný princíp lokálneho priestoru. Na pozadí spoľahlivých stabilných prírodných vrstiev môže človek konať a pracovať celkom slobodne, využívajúc ich danosti. Môže kľčovať lesy, zakladať polia, odvodňovať, zavodňovať, zakladať dediny, mestá, ťažiť suroviny a pod. Stabil-

né prírodné prostredie je pre neho spoľahlivým bezpečným domovom. Lokálny priestor je priestorom, kde *Homo faber* je *hegemónom*. V tomto priestore, v rámci dimenzií „tu, teraz“, niet ani stopy po postavení epifenoménu, ktoré človeku prislúcha v globálnom priestore. Svoj lokálny domov tvorí *Homo faber* podľa svojich predstáv, lebo prírodné vrstvy v tomto priestore majú charakter tvárneho spoľahlivého materiálu, spoľahlivého, pasívneho objektu ľudskej práce. Je to priestor, v ktorom majú pravdu technokrati. No platnosť tejto pravdy, ako i sféra ľudskej hegemonie, je limitovaná dimenziami „teraz, tu“.

Existenčná závislosť, kompozičný princíp globálneho priestoru v lokálnom priestore neplatí. Stojí však v pozadí ako možnosť. Táto možnosť sa realizuje vtedy, keď sa rozpadne kompozícia lokálneho priestoru. Vtedy končí hegemonia *Homo faber*, vtedy prestáva byť lokálny priestor spoľahlivým refúgiom, vtedy je vtiahnutý do globálnych vzťahov, do sféry existenčnej závislosti. Táto *deštrukcia lokálneho priestoru* sa deje vtedy, keď pod vplyvom ľudskej práce sa dajú do pohybu stabilné prírodné vrstvy, keď *Homo faber* ako hegemon prekročí dimenzie lokálneho priestoru. Deštrukcia lokálneho priestoru tvorí súčasť nášho environmentálneho vedomia. Vieme, že pod *tlakom ľudskej práce* sa môžu dať do pohybu prírodné vrstvy, vieme, že pole, dedina, mesto nie sú v globálnych dimenziách reálne útvary.

Teraz možno načrtnúť kompozíciu prostredia. V globálnych dimenziách platí existenčná závislosť, človek je tu epifenómom. V lokálnych dimenziách platí epigenéza, človek, *Homo faber*, je tu hegemonom. Medzi týmito priestormi sa dá tušiť *priestor stredných dimenzií*. Priestor eticky relevantný, priestor stredných dimenzií. Tu by mohlo dochádzať k symbióze existenčnej závislosti a epigenézy, k symbióze determinizmu a autonómie. Tento priestor má funkciu akéhosi tlmiča či membrány. Bráni, aby vplyv existenčnej závislosti prenikol až do lokálnych dimenzií. Vďaka tejto membráne ostáva lokálny priestor autonómnym priestorom, priestorom epigenézy, bezpečným domovom človeka. Ak funkcia membrány zanikne, existenčná závislosť ovládne aj lokálny priestor, zmeniac ho prinajmenšom na problematické prostredie.

Bytie a stávanie prostredia charakterizujú dva kompozičné princípy: existenčná závislosť a epigenetická autonómia. Ak etika vibruje kdesi medzi závislosťou a slobodou, tak *prostredie je etickým poľom*. Možno vravieť o *virtuálnej etike*, ktorá je priamo zakomponovaná do bytia a stávania sa prostredia. Aktuálnym sa toto etické pole stane až vtedy, keď je uvedomené, keď vyvolá *environmentálny etický postoj a čin*. Znamená to obrátiť pozornosť k človeku, k jeho environmentálnemu vedomiu, postojom a činom.

Ľudskou činnosťou, ktorá je relevantná z hľadiska prostredia, je *práca*. Ňou človek bezprostredne interaguje so svojím prostredím. Hoci práca sa objavuje súčasne s človekom, *environmentálne relevantnou* sa stáva oveľa neskôr. Takou sa stáva v neolitickej revolúcii, u nás možno až v stredoveku, keď sa intenzívne klčovali lesy. Vtedy vznikajú charakteristické klasické priestorové štruktúry, mesto obklopené vidieckou krajinou, dedinami, poliami, lúkami, ktoré tvoria enklávu v prírodnej, u nás lesnej krajine. Je to veľmi výrazný prejav epigenézy. Človek sa prácou vymaňuje z imperatívu existenčnej závislosti, vytvára si domov, autonómne refúgium. Existenčná závislosť sa iba miestami, z času načas ohlási ako existenčná hrozba, ktorá sa však vo väčších rozmeroch nerealizuje. Toto klasické prostredie, tradičná mestská krajina, sa napriek mnohým hlbokým spoločenským,

ekonomickým, kultúrnym zmenám zachovala v pôvodnej podobe takmer dodnes. Začala sa meniť vari pred dvoma-troma generáciami, no dodnes pretrváva vo vedomí ako spoľahlivý bezpečný domov.

Z environmentálneho hľadiska sa ľudská práca zásadne mení v polovici tohto storočia. Nové sú predovšetkým dva momenty. Moderná ekonómia a moderná technika robí z práce činnosť *environmentálne veľmi účinnú*. Tradičná práca menila iba organickú vrstvu prostredia. Vplyv modernej práce na organickú vrstvu zosilnel, ale okrem toho veľmi výrazne prenikol i do anorganických vrstiev prostredia. Radikálne mení vodu, klímu, pôdu, povrchové tvary i horniny. Objektom i produktom práce sa stávajú všetky vrstvy prostredia, jej vplyv preniká až k existenčne najsilnejším anorganickým vrstvám. Druhý moment je rovnako dôležitý. Vplyv klasickej práce bol v podstate lokálny. Obmedzoval sa na viac alebo menej izolované enklávy. Moderná práca je však evidentne *globálnym javom*, jej vplyv výrazne prekročil lokálne dimenzie. Od klasického mesta sa vyvíja smerom k megalopolisu.

Moderná práca v lokálnych dimenziách ruší rozdiel medzi statickým prírodným prostredím a pohyblivou humánnou vrstvou. Moderná práca strháva do pohybu tieto pôvodne statické vrstvy. Tieto javy sú neoddeliteľnou súčasťou nášho environmentálneho vedomia a skúsenosti. Vieme, zo skúsenosti poznáme, že na mnohých miestach sa pod tlakom modernej práce dávajú do pohybu povrchové tvary, pohybuje sa delúvium i pôda, mení sa klimatická situácia, mení sa režim povrchových i podzemných vôd, menia sa ekosystémy, mení sa druhové zloženie rastlín i živočíchov a pod. *Aktualizuje sa latentná existenčná závislosť*, bezpečný domov sa začína meniť, stáva sa problematickým, až nebezpečným. Niet veľmi kde ujsť, lebo niečo podobné sa deje takmer všade, na globálnej úrovni. Pod vplyvom modernej globálne pôsobiacej práce sa možno začína zrýchľovať pohyb pomalých, existenčne silných anorganických sfér. Možno sa mení kompozičný princíp globálneho prostredia, možno sa zmazáva rozdiel medzi pohyblivými mladšími a rigidnými staršími sférami. Možno sa existenčná závislosť začína meniť na *existenčnú hrozbu*. Táto možnosť je *súčasťou nášho globálneho environmentálneho vedomia*. Vieme si predstaviť, čo by pre ľudstvo znamenalo globálne ochladenie či oteplenie, globálne zmeny v hydrosfére či litosfére a pod. Uvedomujeme si i naše pasívne postavenie voči týmto zmenám, uvedomujeme si, že sme v situácii epifenoménu, že nanajvýš vieme tieto zmeny spustiť, ale nie kontrolovať. To, že tieto hrozby sú stále viac-menej latentné, neznamená, že ide len o falošné apokalyptické vízie. Latentné ostávajú len vďaka vysokej rigidite, predovšetkým anorganických sfér. Táto minca má však i druhú stranu. Ak sa tieto sféry dostanú do pohybu, bude tento pohyb mať tiež vysokú zotrvačnosť. Bude moderná spoločnosť dostatočne flexibilná, aby vedela čeliť existenčnému diktátu neobvykle pohyblivých starších sfér?

Zdá sa, ako keby súčasný človek chcel svojou prácou zmeniť kompozičné princípy lokálneho i globálneho prostredia. Dochádza k radikálnej zmene stavebného štýlu, vyzerá to tak, akoby anonymný, v diaľke sídliači staviteľ bol vystriedaný moderným človekom. Tu si treba položiť otázku, ako je vymedzené etické pole človeka. *Aký je priestor medzi jeho environmentálnou závislosťou a slobodou*, čo môže, a čo nemôže vo svojom prostredí robiť, aké je jeho prirodzené právo? Človek sa nemusí, ale môže správať tak, ako sa

dnes správa. *Môže deštruovať* autonómiu lokálneho prostredia, môže aktivizovať existenčnú závislosť až do podoby globálnej existenčnej hrozby. Nemusí to robiť, ale môže. To je jeho sloboda. Ak to však bude robiť, *nemôže sa vyhnúť následkom*. Tu jeho environmentálna sloboda končí a na jej miesto nastupuje nevyhnutnosť. Ak raz zaktivizuje existenčnú závislosť, nutne sa ocitne v existenčnom ohrození. Môže byť ohrozená moderná civilizácia, môže jej hroziť regresia na primitívnejší civilizačný stupeň, môže však byť ohrozená aj biologická existencia ľudskej populácie. *Existenčná hrozba nie je záležitosťou diskusie ani konsenzu*. Netvorí sa rečami ani myslením. Existenčná závislosť je zakomponovaná v štruktúre prostredia, takže prichádza k človeku z diaľky ako environmentálna danosť. Tu nemá miesto žiadna voľba, žiadny výber. Tu je len jediná cesta: v prostredí bude ubúdať bytia a tento proces začne u existenčne najslabšej sféry. *Prvou obeťou bude moderný človek*.

Prečo sa na prelome tisícročí začína ľudstvo správať ako samovrah, prevracajúc naruby celú kompozíciu prostredia? Vyzerá to neraz tak, ako keby ľudstvo strácalo chuť žiť, akoby pud sebazáchovy bol pomaly nahrádzaný pudom k smrti. Táto zmena pravdepodobne súvisí s určitým environmentálnym postojom človeka, je to otázka poznania. Dôležité je to, kde, na akom mieste a v akej funkcii vidí človek sám seba v prostredí, ako *interpretuje svoje bytie v ontologickom kontexte prostredia*. K radikálnej zmene vo vedomí človeka prichádza na začiatku novoveku. Človek sa vo vlastných očiach stáva alfou a omegou všetkého, univerzálnym meradlom hodnôt. Táto zmena etického postoja k sebe samému sa premietla vari do všetkých oblastí ľudského života. Nás však zaujíma predovšetkým environmentálna oblasť. Zmena aj tu je výrazná. Človek stráca voči prostrediu pocit epifenoménu a začína sa vidieť v pozícii hegemóna či pantokrátora. Stále hlasnejšie sa začínajú ozývať silné reči o ovládnutí a podrobení prírody. Dlho sú to iba reči. Človek – pantokrátor je dlho chudobný a technicky zaostalý, príliš slabý na to, aby sa jeho nový environmentálny postoj mohol prejaviť adekvátnym environmentálnym činom. Dlho treba čakať na to, aby sa skutočná etická hodnota nového environmentálneho postoja ukázala veľmi rukolapne v celej šírke a hĺbke. Ten čas nastal dnes. Na prelome tisícročí je človek bohatý a technicky veľmi zdatný. Teraz je čas, keď sa novoveký environmentálny postoj môže meniť na novoveký environmentálny čin. Človek začína meniť prostredie podľa svojich predstáv, mení ho tak, ako keby on sám bol alfou a omegou prostredia, akoby bol jeho neobmedzeným hegemonom. Deje sa to, čo sme opísali vyššie. Prostredie sa deštruuje, ubúda v ňom bytia a toto vymieranie začína u človeka, u domnelého vládcu prostredia. Etický environmentálny postoj, ktorým sa začal novovek, sa ukáže ako omyl, ako zlý postoj, až na prelome tisícročí. Ovocie, ktoré priniesol, možno uzavrie éru novoveku. Človeku, ktorý sa pasoval za hegemóna, bude veľmi hmatateľne vykázané miesto, ktoré mu v prostredí prislúcha, *miesto epifenoménu, ktorý môže, ale nemusí participovať na bytí a stávaní sa prostredia*.

Skutočnosť, že novoveký environmentálny postoj a čin je viac ako problematický, si uvedomuje stále viac ľudí. Začínajú sa formovať *ochranárske postoje* a ochranárske hnutia. Je to zreteľná opozícia ochranárov proti technokraticky orientovaným postojom a činom človeka – hegemóna. Základný motív, sformovanie opozície voči hegemonistickým environmentálnym postojom a činom, je nesporne správny krok. Musíme však jeho vý-

sledky posudzovať opatrne. Je to opozícia v plnom slova zmysle? Je to síce obrat o stoosmdesiat stupňov, ale deje sa v tej istej rovine. Zmyslupne vraviť o ochrane prírody, resp. prostredia totiž možno iba za predpokladu, že sme schopní prírodu či prostredie zničiť. Zdá sa, že opäť preceňujeme svoje schopnosti. Človek je epifenoménom i z hľadiska svojich deštruktívnych schopností. Skôr, ako by zničil biosféru, pedosféru, hydrosféru, atď., zanikne on sám. Nech je jeho vplyv na prostredie akokoľvek silný, kompozičný princíp prostredia, existenčná závislosť ostáva neporušená. Antroposféra ostáva existenčne najslabšou sférou. Prvá padne za obeť deštrukcie. Obrazne povedané, človek môže podpiliť iba tú vetvu, na ktorej sedí. Dosah jeho deštrukcie je obmedzený, môže spáchať samovraždu, ale nič viac. Biosféra a predovšetkým anorganické sféry budú jestvovať bez človeka ďalej tak, ako to napokon bolo pred ním. Epizóda ľudského bytia sa ľahko stratí v globálnom čase a priestore. Z ochranných postojov a činov treba starostlivo odstraňovať tento spravidla nevyslovený, ale prítomný predpoklad o ničiteľskej moci človeka. Veľký ochranca je len o stoosmdesiat stupňov obrátený Veľký hegemón. Z ľudského bytia treba predovšetkým odstrániť eticky neadekvátnu ilúziu vlastnej veľkosti a moci, vrátiť človeku jeho ľudské dimenzie, ktorých sa na počiatku novoveku zriekol. Zdá sa, že pre človeka je bytostne dôležité, aby sám seba videl v reálnych ľudských dimenziách. Pokúsili sme sa ukázať, že antropocentrický postoj voči prostrediu vedie k zániku človeka. Z prostredia začína ubúdať bytia a antropocentrické ľudstvo je prvým kandidátom zániku. Nebude bez významu, že podobné samovražedné tóny sa neozývajú len vo vzťahu človek – prostredie, ale rezonujú v ľudskej populácii i v jednotlivcoch. V. E. Frankl vo svojej knihe *Vôľa k zmyslu* píše, že v modernej egocentrickej spoločnosti stále viac ľudí „prepadá orgiám spotreby a zločinu“ ([7], 101) a z toho plynúcim samovražedným tendenciam. C. F. Dumont porovnáva populačný vývoj v Európe ku Kronovej hostine [3]. Vrávi, že európska civilizácia, podobne ako Kronos, požiera svoje deti. Analogické črty by sa dali rozoznať i vo vzťahu človek – prostredie. Naše závery majú výrazný apokalyptický ráz. Je to reč o konci novoveku, konci, ktorý k nemu prichádza z diaľky prostredia.

Konce jestvujú, sú reálne. Prostredie je často plné reliktov. Geologické štruktúry, reliktné povrchové tvary, reliktné pôdy, relikty a fosílie živočíšnych a rastlinných druhov, zvyšky ľudských diel. V nich sa prejavuje slabnúce bytie, bytie postupne opúšťajúce prostredie. Moderná civilizácia je adeptom na podobný relikť napriek hypertrofii bohatstva a technických schopností. Konce však nebývajú absolútne. Vždy niečo zaniká a niečo na pozadí zanikajúceho trvá. Niet asi radikálnej apokalypsy. Aj pre ľudstvo na prelome tisícročí jestvuje východisko. Toto východisko má dva aspekty – *koniec a začiatok*. Niečo treba ukončiť, niečo treba začať. Negatívny aspekt má zreteľnejšie obrysy. Je koniec *antropocentrického postoja* človeka voči prostrediu. Je koniec mocného hegemóna, ktorý v akomsi stvoriteľskom aspekte vtlača prostrediu bezohľadne svoju podobu, považujúc každé radikálne nóvum za ideál bytia, za pokrok. Je koniec agresívnych, silných štruktúr, ktoré ľudská práca vnucuje prostrediu. Pozitívny aspekt východiska – začiatok sa dá len tušiť. V. Frankl vraví, že „podstata ľudskej existencie spočíva v jej transcendentii“ ([7], 103). Možno niečo analogické platí i vo vzťahu človeka k prostrediu. Jeho bytie v prostredí nie je autonómne. Je to bytie na spôsob participácie na bytí, koexistencie. Byť v prostredí znamená pre nás participovať na bytí, ktoré

k nám prichádza z diaľky, ďaleko spoza hraníc nášho vlastného bytia. Tento transcendentný postoj k prostrediu anticipuje i príslušné environmentálne správanie.

Nemôžeme robiť všetko, čo urobiť vieme. Dalo by sa vraviť o „slabom“ environmentálnom správaní. Tento predikát má však zmysel iba vo vzťahu k súčasnému, modernému environmentálnemu správaniu, ktoré je vo vzťahu k prostrediu agresívne, imperatívne, zaplňajúce a deštruujúce ho „silnými“ štruktúrami (megapolis a pod.).

Tento nový environmentálny postoj a správanie nie sú ešte systematicky a explicitne formulované. No zreteľne už rezonujú z viacerých strán. Rezonujú v prácach súčasných filozofov, ktorých možno zaradiť k „postmoderne“ [13]. Ozývajú sa zreteľne i u súčasných autorov, ktorých by sme k postmoderne len ťažko zaradzovali [9]. Dajú sa nájsť i v prácach stredovekých filozofov. Napokon jasne sú naznačené v anonymných a nadčasových ľudových rozprávkach. Variácie na motív „Nerúcaj môj dom, nie je ti v ceste“ sú veľmi bohaté [2]. Zdá sa, že situácia človeka na prelome tisícročí nie je až tak nová, ako sa na prvý pohľad môže zdať. Skôr je to len „večný návrat k počiatkom“ [5]. V novej podobe sa vracia počiatočný problém ľudského bytia.

LITERATÚRA

- [1] ANZENBACHER, A.: Úvod do etiky. Praha, Zvon 1994.
- [2] DOBŠINSKÝ, P.: Slovenské rozprávky. Bratislava, Mladé letá, 1962.
- [3] DUMONT, G. F.: Kronova hostina. Žilina, Charis 1995.
- [4] ELIADE, M.: Posvätné a profánné. Praha, Česká kresťanská akadémia 1994.
- [5] ELIADE, M.: Mýtus o večnom návratu. Praha, Oikúmene 1993.
- [6] FOUCAULT, M.: Slová a veci. Bratislava, Pravda 1987.
- [7] FRANKL, V. E.: Vúle ke zmyslu. Brno, Cesta 1994.
- [8] GÁL, E., MARCELLI, M. (ed.): Za zrkadlom moderny. Bratislava, Archa 1991.
- [9] QUARDINI, R.: Konec novoveku. Vyšehrad, Váhy 1992.
- [10] RATZINGER, J.: Úvod do kresťanství. Brno, Petrov 1991.
- [11] URBÁNEK, J.: Ochrana krajiny z hľadiska časopriestorových štruktúr. In: Geografický časopis 46, 1, s. 49-61.
- [12] URBÁNEK, J.: Landscape – visual experience of space. In: Geografický časopis 46, 2, s. 119-228.
- [13] WELSCH, W.: Naše postmoderní moderna. Praha, Zvon 1994.

RNDr. Ján Urbánek, CSc.
Geografický ústav SAV
Štefánikova 49
814 73 Bratislava
SR